

Віталій Толуб'як,

кандидат наук з державного управління,

докторант кафедри економічної політики НАДУ

Міграційні процеси та їх вплив на систему пенсійного забезпечення в Україні

У статті розглянуто та узагальнено основні причини міграційних процесів в Україні і світі. Визначено позитивні та негативні наслідки трудової міграції населення та її вплив на систему пенсійного забезпечення країни. Зроблено пропозиції щодо залучення міграційного капіталу до формування фінансових ресурсів системи пенсійного забезпечення.

Ключові слова: міграція населення, трудова міграція, міграційний капітал, міграційна політика, пенсійне забезпечення, пенсійна система, пенсійне страхування.

In articles it is considered and generalised the main reasons of migratory processes in Ukraine and the world. Its influence on system pension maintenance is investigated positive and negative consequences of labour population shift that. It is made proposals concerning participation of the migratory capital in formation of financial resources of system of a provision of pensions.

Key words: population shift, labour migration, the migratory capital, the migratory policy, a provision of pensions, pension system, pension insurance.

Постановка проблеми. Формування ринкових відносин у молодій Українській державі все ще триває і є доволі складним процесом. Економічні негаразди, політична нестабільність - ці та інші причини впливають на рівень доходу людей, залишаючи його для багатьох меншим за прожитковий. Разом з відсутністю можливості найти добре оплачувану роботу створюються передумови до її пошуку за межами свого постійного місця проживання. Тому питання міграції працездатного населення та їх соціального захисту є актуальним і потребує глибокого всебічного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні явище трудової міграції стало реальністю, пов'язане з історією розвитку нашої країни і потребує уваги з боку політиків, економістів, соціологів, психологів та інших спеціалістів. Питанню трудової міграції присвячені праці А.Гайдуцького, Н.Головіної, О.Головіної, О.Малиновської, М.Романюк, Ю.Римаренко, О.Кошулько, О.Пуриніної, С.Сардак, А.Топчій та інших науковців. Проте потребує детального вивчення та дослідження

питання впливу міграції на трудовий потенціал України і систему пенсійного забезпечення.

Метою статті є виявлення причин та наслідків міграційних процесів в Україні та їх вплив на розвиток системи пенсійного забезпечення.

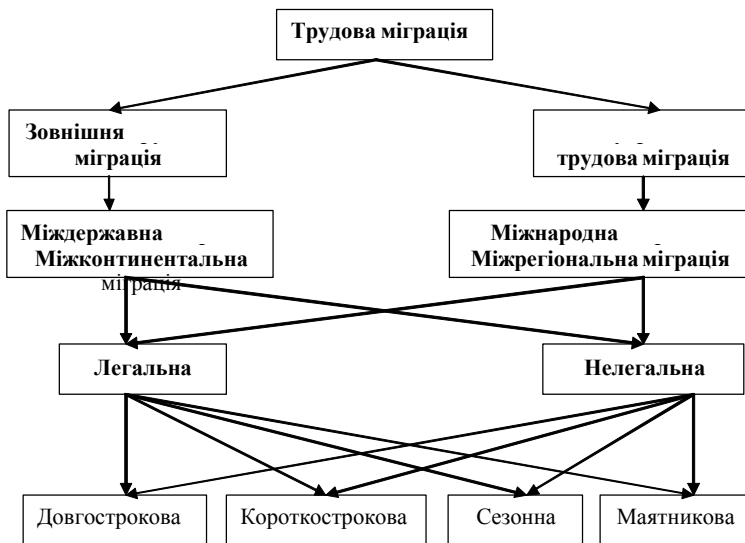
Виклад основного матеріалу. Для українців історично характерна масштабна трудова міграція населення за кордон. З проголошенням незалежності України процеси міжнародної трудової міграції українців істотно активізувались. Унаслідок розширення Європейського Союзу Україна перетворилася на його безпосереднього сусіда. Оскільки ЄС сьогодні є одним із найбільш привабливих для іммігрантів регіонів світу, Україна має досить високий імміграційний потенціал, сформований унаслідок низьких доходів населення, неефективності ринкових та демократичних реформ. Таке сусідство закономірно позначається на напрямках, характері, складі міграційних переміщень жителів країни [5, с. 83].

Під трудовою міграцією розуміють перетин внутрішнього або зовнішнього кордону громадянами у пошуку роботи. Головною причиною, що спонукає людей до міграції, є безробіття, багатомісячна затримка виплати заробітної плати та її невеликі розміри [6, с. 131]. Міграція населення є складним процесом, що зазнає впливу економічних, соціальних, демографічних, психологічних, політичних, нормативно-правових та інших факторів [8, с. 72]. Сутність загального процесу міграції полягає в зміні місця проживання особи, що бере у ньому участь, - мігранта. О.Г.Пуригіна та С.Е.Сардак визначають міграцію як просторову активність (переміщення) індивіда або груп людей, спрямовану на оволодіння ресурсами нових територій і пов'язану зі зміною місця проживання [7, с. 23]. Існують такі різновиди трудової міграції: міжобласна, міжрегіональна, міждержавна, міжконтинентальна, легальна та нелегальна, довгострокова, короткострокова, човникова, сезонна, маятникова (див. рисунок).

Як соціально-економічне явище міграцію слід розглядати у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні міграція являє собою вид територіального переміщення населення, який завершується зміною місця проживання. У широкому розумінні міграція, крім переселень, охоплює всі види переміщень: сезонні, епізодичні, маятникові. Вони являють собою масовий рух

населення через кордон тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час, а в разі маятникової міграції і без його зміни [9, с. 24].

Нині в міграційний трудовий обмін залучені майже всі країни світу. Різниця в рівні життя та економічних можливостях



Види трудової міграції

у різних країнах - основна рушійна сила такої міграції. За оцінками ООН та МОП, легальних трудових мігрантів у світі налічується від 120 до 200 млн осіб [10, с. 8]. В Україні ці проблеми не залишаються поза увагою уряду, Президента та науковців, проте вони є надзвичайно складними і їх вирішення вимагає тривалого часу. Внаслідок низького рівня життя значної кількості громадян великих масштабів набула нелегальна трудова міграція, яка охопила всі регіони України.

У світі існують держави, які сформувались виключно за рахунок іммігрантів: США, Канада, Австралія, країни Латинської Америки. Хоча на певному етапі розвитку ці країни максимально стимулювали імміграцію, тепер вони підходять до цього процесу дуже диференційовано. З одного боку, держави заохочують в'їзд до країни певної категорії іммігрантів: так званої інтелектуальної еліти - науковців, менеджерів, митців, висококваліфікованих

робітників, а також певної кількості некваліфікованої робочої сили, яка виконує неprestижну для корінного населення роботу, з другого боку, вони різними засобами (законодавчо, економічно, організаційно) обмежують в'їзд до країни іммігрантів, які з погляду внутрішньої економічної, соціальної і політичної ситуації вважаються в певний момент небажаними в країні [2, с. 33].

З перших років незалежності України ведуться гострі дискусії щодо проблем трудової імміграції її громадян. Актуальність цієї проблеми зумовлена відсутністю однозначної інформації щодо кількості та регіональних особливостей міграції українців за кордон. Різні розрахунки, опитування і дослідження свідчать про значну відмінність в оцінках: одні фахівці стверджують, що чисельність українських мігрантів не перевищує 3 млн осіб, а інші - що ця цифра наближається до 10 млн осіб. Визначення реальних масштабів міграції є дуже важливим, адже на цих даних базується оцінювання обсягів міграційного капіталу в Україну та впливу міграційних процесів на розвиток економіки країни.

Аналіз наявних оцінок про розміри міграції, які наводить А.Гайдуцький у книзі "Міграційний капітал в Україні", свідчить, що вони істотно відрізняються між собою. За даними, наведеними А. Гайдуцьким, з посиланнями на відповідні джерела інформації, за кордоном працює до 15 млн українських громадян [1, с.66]. Його дослідження підтверджують, що основною проблемою такого широкого діапазону масштабів міграції є різні підходи до її оцінювання. Одні фахівці відносять до мігрантів лише тих, хто тимчасово виїхав за кордон, але залишаються громадянами своєї рідної країни, інші - навіть ті, хто давно живе і працює за кордоном, змінили громадянство і стали членами діаспори.

Через зовнішні і внутрішні обмеження на вільне переміщення робочої сили основна її частина має нелегальний характер, але досить успішний. Мігранти тривалий час працюють за кордоном, в середньому 1-5 років. Певна частина з них вже змінила громадянство, однак продовжує підтримувати стосунки з рідними на батьківщині. Однозначних оцінок щодо кількості мігрантів у країнах їх найбільшої концентрації дати неможливо. Разом з тим українські мігранти і надалі будуть працювати за кордоном - відсутність роботи та порівняно низькі доходи на

батьківщині змушують їх шукати роботу в інших країнах. На наш погляд, не слід стримувати чи обмежувати українську трудову міграцію. В сучасному глобалізованому світі відбуваються процеси взаємозаміщуючі один одного: українці замінюють поляків, які відбули далі на захід, а в Україну прибувають громадяни інших країн у пошуках вищих заробітків. Тому більш логічним і необхідним є використання головних здобутків міграції (досвід мігрантів, грошові перекази) у їх рідній країні, що дасть можливість прискорити її соціально-економічний розвиток.

Беручи до уваги те, що за кордоном добре влаштувалось і постійно працює в середньому 7 млн українських громадян, грошові перекази, зроблені ними на батьківщину, є значними. Аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел інформації свідчать, що реальні обсяги переказів мігрантів в Україну значно перевищують офіційні дані, згідно з підрахунками окремих фахівців вони становлять 5-7 млрд дол. США. А.Гайдучкий з відповідними посиланнями зазначає, що щорічні перекази українських мігрантів на батьківщину становлять близько 19 млрд євро (24 млрд дол. США) [1, с. 142]. Отже, вплив міграційного капіталу на розвиток українського суспільства є значним, проте участь цього капіталу у формуванні фінансових ресурсів системи пенсійного забезпечення практично відсутня. Чисельність громадян, які відповідно до Закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" уклали договори про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, є мізерною 5 тис. осіб [11, с. 12].

Припустимо, що лише 5 млн громадян України, які працюють за кордоном, є у віці від 25 до 50 років (які не отримують пенсію за вислугу років в Україні) надсилають грошові перекази своїм рідним, проте участі в пенсійному страхуванні не беруть. Тим самим ці громадяни автоматично усувають себе від утримання нинішніх пенсіонерів, а також не беруть участі у страхуванні для своєї майбутньої пенсії. Страхування, яке пропонує чинний Закон, на наш погляд, не зацікавляє заробітчанин. Для того, щоб мати зарахований страховий місяць, необхідно сплачувати сьогодні приблизно 221,76 грн (мінімальна зарплата 630 грн помножена на 35,2% ставки збору), що дасть змогу отримати пенсію мінімального розміру (за умови 20-25 років страхового стажу та досягнення

пенсійного віку). Сьогодні за кордоном працюють українські громадяни, які мають 1015 років страхового стажу на Україні. Повернуться вони на батьківщину у віці 50-55 років. Працюючи за кордоном нелегально вони регулярно висилають гроші своїм сім'ям в Україну, але не охоплені соціальним страхуванням, у тому числі і на пенсійне забезпечення, в результаті отримають пенсію в мінімальному розмірі.

Участь громадян, які працюють за кордоном, але залишаються громадянами України, у системі недержавного пенсійного забезпечення теж незначна. Це пов'язано з такими проблемами:

1. Нерівномірне розміщення створених за територіальним принципом недержавних пенсійних фондів (НПФ). У м. Києві зосереджено 67% від усіх фондів, у той час як у таких областях, як Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька та Чернігівська не створено жодного фонду. В деяких областях є представництва одного-двох НПФ [3].

2. Низька довіра населення до недержавних фінансових установ.

3. Брак інформації, що надається населенню про діяльність НПФ, необхідність, вигідність та перспективи недержавного пенсійного страхування в Україні і світі.

Для того щоб зацікавити українських громадян, які працюють за кордоном, укладати договори про страхування і в майбутньому не стати тягарем для держави, необхідно якнайшвидше ввести другий накопичувальний рівень пенсійної системи, дати можливість громадянам здійснювати накопичення на власних пенсійних рахунках з метою виплати їм пенсій у майбутньому. На наш погляд, це є одним з реальних джерел формування фінансових ресурсів пенсійної системи країни за рахунок доходів самих громадян.

Виїзд громадян за кордон зменшує чисельність працездатного населення в Україні, а тому збільшується навантаження на працездатних громадян щодо утримання сьогоденних пенсіонерів. Таким показником є співвідношення між застрахованими (зайнятими) та пенсіонерами. В Україні впродовж останніх років у цьому співвідношенні намітилася тенденція до збільшення частки пенсіонерів (див. таблицю).

Кількість зайнятого населення та пенсіонерів в Україні*

№ з/п	Роки	Зайняте населення віком від 15 до 70 років, млн осіб	Кількість пенсіонерів на початок року, млн осіб	Співвідношення зайнятих і пенсіонерів
1	1998	23,0	14,5	1,586
2	1999	19,9	14,5	1,372
3	2000	20,2	14,5	1,393
4	2001	20,0	14,4	1,389
5	2002	20,0	14,4	1,389
6	2003	20,2	14,4	1,403
7	2004	20,3	14,3	1,419
8	2005	20,7	14,1	1,468
9	2006	20,7	14,0	1,478
10	2007	20,9	13,9	1,503
11	2008	21,3	13,8	1,543

* Розраховано за матеріалами Держкомстату України.

Показник кількості працюючих на одного пенсіонера - досить стабільна характеристика в межах 1,6-1,4, що суттєво відрізняється від рівня світових показників. Для прикладу: в США таке співвідношення становить 3,4:1, в Росії - 1,7:1. Повертаючись до даних таблиці, можна зробити висновок, що відношення кількості працюючих до кількості пенсіонерів має порівняно з іншими країнами надзвичайно мале значення (в досліджуваній період 1,39:1,47) і відчутно не змінюється.

Починаючи з 1994 р. з України більше кількість тих, що виїжджає, ніж тих, хто приїжджає. Це на сьогодні є однією з причин складної демографічної ситуації в країні. Представництво ООН в Україні провело та оприлюднило ґрунтовне дослідження під назвою "Загальна оцінка країни Україна", важливе місце в якому посідають характеристики демографічної ситуації. Зокрема, в дослідженні сформульовано такі висновки [4, с. 35]:

- депопуляція в Україні набула системного характеру – майже немає можливості протидіяти природному скороченню населення;

- якщо в Європі природне скорочення населення компенсується міграційним припливом жителів менш розвинутих країн, то в Україні депопуляція багаторазово загострюється через від'ємне сальдо зовнішньої міграції та поширення трудової еміграції населення, що призводить до багаторічної відсутності в сім'ї одного чи обох батьків і практичного сирітства дітей.

Міграція - процес неоднозначний і має як позитивні моменти, так і негативні наслідки. Це залежить від конкретних історичних та соціально-економічних умов розвитку країни.

До негативних наслідків трудової міграції можна віднести:

- тимчасову або повну втрату державою певної частини свого трудового потенціалу;
- втрату Україною значної частини наукового потенціалу (упродовж 1993-2003 рр. за кордон емігрувало 574 докторів та 907 кандидатів наук) [4, с. 40];
- втрату значною частиною чи переважною більшістю трудових мігрантів власних професійних знань, умінь, навичок, освітньої кваліфікації через виконання за кордоном переважно некваліфікованої роботи;
- морально-психологічні втрати українського суспільства, розлади здоров'я, розлучення та "соціальне сирітство" дітей при живих батьках-заробітчанах.

До позитивних наслідків трудової міграції можна віднести:

- зниження соціального напруження на регіональних, загальнодержавному ринках праці;
- виживання сімей мігрантів у складний для них фінансовий період;
- зменшення обсягів зареєстрованого та прихованого безробіття;
- адаптація українців до реальних умов ринкової економіки розвинутих країн;
- ознайомлення з новітніми технологіями та методами організації праці;
- підвищення кваліфікації трудового мігранта (якщо він працює за спеціальністю) та освоєння ним нових професій;
- збільшення валютних ресурсів окремо взятих сімей, регіонів та держави;
- взаємодія та взаємне збагачення різноманітних культур та мов;
- запозичення та нагромадження зарубіжного досвіду ведення бізнесу з подальшим започаткуванням власної справи в Україні;

налагодження та зміцнення особистісних бізнесових зв'язків з метою організації та ведення спільного бізнесу.

Висновки та напрями подальших наукових досліджень.

Таким чином, на підставі дослідження можна зробити висновки про те, що на ефективне функціонування солідарної пенсійної системи та розвиток недержавного пенсійного страхування визначальний вплив справляють міграційні процеси, що відбуваються в країні, і тому вирішення зазначених вище актуальних проблем міграції населення створить потужне джерело інвестицій в економіку, що особливо необхідне сьогодні для України.

Зважаючи на вірогідність продовження трудової міграції з України до країн Європи (принаймні, у середньостроковій перспективі), а також вироблені на рівні ЄС підходи до управління міграційними процесами, що передбачають активну співпрацю між країнами призначення та походження мігрантів, у переговорах з Євросоюзом необхідно спільно розв'язувати міграційні проблеми України, в тому числі пенсійне забезпечення українських мігрантів.

Побудова сучасної системи пенсійного забезпечення має враховувати ментальний чинник, недоліки і позитивні зрушення, що відбуваються в процесі розпочатого в Україні реформування, спиратися на світовий досвід та враховувати міграційні процеси, що відбуваються в Україні і світі.

Здійснюючи пенсійну реформу в Україні, необхідно враховувати міграційну політику, яка має бути гнучкою і прагматичною, не може визначатися один раз і назавжди. Водночас суспільству слід зважати на те, що міграційна політика дуже залежить від політичної кон'юнктури, яка загалом ігнорує середньотермінові інтереси держави, виклики і загрози її соціальної стабільності.

Важливим кроком щодо розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні може бути залучення міграційного капіталу в економіку країни через досконалу систему страхування громадян, які працюють за кордоном, та їхніх сімей в Україні. Тому перспективою подальших досліджень можуть бути дослідження проблем розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні, випуск та обіг державних пенсійних цінних паперів тощо.

Список використаних джерел

1. *Гайдуцький А. П.* Міграційний капітал в Україні / А. П. Гайдуцький. - К. : ТОВ "Інфосистем", 2009. - 244 с.
2. Державна політика і регулювання імміграційних процесів в Україні / Новік Володимир. - К. : Компанія ВАТ ІТД, 1999. - 216 с.
3. Динаміка розвитку недержавних пенсійних фондів та інфраструктури, що їх обслуговує. - Режим доступу : http://www.dfp.gov.ua/files/vuz_npf_120706.pps
4. *Кошулько О.* Поширення вимушеної трудової міграції внаслідок бідності та безробіття на Черкащині / О. Кошулько // Україна: аспекти праці. - 2006. - № 4. - С. 34-40.
5. *Малиновська О. А.* Західний вектор міграцій населення України та перспективи європейської інтеграції держави // зб. матеріалів міжнар. наук. конф., 16 жовт. 2007 р., м. Київ / за заг. ред. О. С. Власюка. - К. : Фоліант, 2008. - 264 с.
6. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика) : енциклопедія [упоряд. Ю. І. Римаренко]. - К. : Довіра, 1998. - 910 с.
7. *Пуригіна О. Г.* Міжнародна міграція : навч. посіб. / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак. - К. : Видавн. Центр "Академія", 2007. - 312 с.
8. *Романюк М. Д.* Криза міграції населення України: причини, наслідки, шляхи подолання // зб. матеріалів міжнар. наук. конф., 16 жовт. 2007 р., м. Київ / за заг. ред. О. С. Власюка. - К. : Фоліант, 2008. - 264 с.
9. Соціально-демографічна політика : навч. посіб. / уклад. І. В. Шпедкоренко. - Д. : ДРІДУ НАДУ, 2005. - 56 с.
10. *Топчій А.* Нелегальна трудова міграція та торгівля людьми. Висвітлення проблеми в ЗМІ / А. Топчій. - К. : К.І.С., 2008. - 100 с.
11. Трудові мігранти зможуть подбати про майбутню пенсію : Коментар Мінпраці України // Соц. захист. - 2009. - № 3. - С. 12.